

שאלה ראשונה: קריאה יחפה בשיר מקרה הכסיל והחכם מתוך שמחת עניים

זהו שיר הכתוב כמעין משל, וזה מסתבר מתוך השימוש במילה "מקרה" בשמו. כמו כל משל יש לו מוסר השכל המופיע בסופו בשורת מחץ. המשורר בונה את התיזה שלו החל מהבית הראשון, אשר חוזר שוב לקראת סופו תוך פרשנות של ההופעה הראשונה. השאלה ששואל איש את אחיו על הכסילות ועל החכמה שהיו למשל ולשנינה מקבלת תשובה בהופעתה השנייה- כאשר הכסילות והחכמה מתפרשות כחיים וכמוות בהתאמה, וכאשר מגיע המשורר בסופו של הישר למסקנה שסוף כולם, הכסילים והחכמים כאחד- לעבור מן העולם. הדרך מהשאלה לתשובה עוברת מסלול חידתי ומעורפל שיוצר ערפול המוביל את הקורא אל האור שבקצה המנהרה.

זהו שיר בעל משמעות קיומית הבוחן לכאורה את ההתמודדות של הטבע האנושי עם הקמים עליו להרגו: "והגד: ביום צר אשר קם, והערים החכם ויחכם. ולכסיל הכסילות נתנה יד, ויקרם המקרה האחד." המשורר מציג את הנחת היסוד שלו- והיא שלכסילים ולחכמים צפוי גורל דומה- "המקרה האחד." מיד אחר כך הוא מציג אנטיתיזה- החכם טוען שהוא נהג נכון יותר כי לא נס כאשר קמו עליו להרגו אלא האיר פניו לאויבו, התפתה כמו הכסיל וגווע. בבית השני אם כן, מתרחשת התכה של החכמה והכסילות שהיא השורש של הגורל המשותף.

הבית השלישי הוא תמונת ראי של הבית השני- דהיינו הכסילות מגוננת על הכסילים, והכסיל פוחד מפני אויבו, אולם מתפכח ומבין כי חלם חלום. החלום מסב אותו מכסיל לחכם והוא מתפתה ונופל יחד עם החכמים. עד לסוף הבית השלישי חד המשורר את חידתו: "מה טוב יותר? מה כדאי יותר?" החכמה או הכסילות? מי שומר טוב יותר על "אזרחיו"? מי מגונן עליהם וחונן אותם? כאן מסתבר שהשאלה הנשאלת אינה נוגעת להתמודדות עם אויב אלא להתמודדות חברתית עם תגיות של טיפשות וחכמה ועם הסכנה הכרוכה בשימוש פזיז בהן. בנקודה הזו בשיר הכסילות והחכמה הופכות להוויה אחת מעורפלת שאין להבחין מי ממרכיביה עולה על רעהו.

הפתרון מגיע בשני הבתים הבאים כאשר מופיעה שוב השאלה ששואל איש את אחיו, אולם הפעם לא מדובר בחכמה ובכסילות אלא בחיים ובמוות. המשורר משתמש כאן במטפורות בהן השתמש קודם לכן- החמה והיונה, כדי להגיש את מסקנתו – גם החכמה וגם הכסילות פשטו רגל כמודלים חברתיים מוסריים. שורת המחץ בת שתי השורות מסכמת זאת היטב- לכולם מצפה סוף דומה, ואולי אף יהיה מישוהו שיאריך ימים כדי להתנחם בכך. על כן, המשמעות של החכמה ושל הכסילות אינה אבסולוטית ואינה עומדת בפני עצמה, ויש להיזהר מהסכנה הכרוכה בשימוש בשני המונחים על הקונטקסט המוסרי שלהם.

מבנה השיר תומך בהתפתחות הלוגית: זהו מבנה סימטרי בו שני בתים פותחים בני ארבע שורות, שני בתים מרכזיים בני תשע שורות כל אחד, שהי בתים מסיימים בני ארבע שורות כל אחד ושורת מחץ בת שתי שורות. בחטיבה המרכזית אם כך, שני בתים ארוכים בעלי מספר לא זוגי של שורות, המפרים לכאורה את האיזון הזוגי של קודמיהם ושל אלה שבאים אחריהם בבחינת שאלה חידתית שפתרונה נעלם ומעורפל. ההתרה מגיעה על ידי מבנה מסודר, כפי שהיה בהתחלה המספק את הפתרונות ואת המסקנה הפילוסופית – אין משמעות לחכמה ולכסילות כאשר האדם מצוי במצב קיומי, עת החכמה והכסילות הם מושגים יחסיים ולא אבסולוטיים. מי שחכם היום יהיה כסיל מחר ולהיפך. אין נוסחת קסם לפתרון תסבוכות אנושיות. זוהי קריאה להגמשת ההיגיון האנושי ולשימוש במוסר ובערכים לצורך התמודדות עם סיטואציות קשות, קריאה להינתק מהנוסחאות ומהמודלים, ויותר מכל, מהתוויות שאנו נוהגים להדביק על מצחו של הזולת.

השימוש במילים "משל ושנינה" הוא דו משמעי, שכן "משל" הוא ז'אנר המפנה את הקורא להבנת סיטואציה אחת מתוך סיטואציה אחרת, פשוטה יותר, ואילו "שנינה" היא מילה שמפנה לקריאה

מתוככמת אך גם לעגנית. לכן, השיר של אלתרמן הוא אכן כפי שאמרנו קריאה פילוסופית, אך שזורה בה גם נימה של לעג לכל האנשים שאכן נוהגים לכנות את יריבים "חכמים" או "טיפשים" בקלות רבה, באופן שהגבול בין החכמה לבין הכסילות דק ונזיל מאד, והסכנה שבשימוש לא מושכל בשני המונחים הללו היא סכנת מוות. בסופו של יום, כאמור, כולם צפויים לאותו הסוף.

שאלה שנייה: ניתוח עצמאי: שיר בפונדק היער, מתוך כוכבים בחוץ

זהו השיר הלפני האחרון מתוך הקובץ, אשר לדברי אברהם בלבן סופו הוא "בגדר סיכום ופרידה מן העולם. ההלך המשורר מגיע בה לסוף דרכו. נופיה הקסומים של תבל עולים לעיניו לפני מותו, ומנחמים אותו ברגעיו האחרונים".¹ השיר עוסק איפה במוות, ומספר על האח והנח מעוטף באדרת" כאשר ההקשר לתכריכים הוא די ברור. זהו גם שיר נדודים רומנטי כי הוא מתאר תחנות חשובות במסעו של האח אל המוות, אל מקום מנוחתו האחרון. אלא שניתן לפרש אותו, כפי שיוסבר בהמשך גם כתיאור מסעות נדודיו של העם היהודי במשך הדורות וסיומם הטראגי בפרעות בכל פעם מחדש.

השיר בן עשרה בתים בעלי ממדים שונים וחריזה שונה. במחציתו הראשונה: בתים מס' 1 ו-2 בני שש שורות כל אחד. בתים מס' 3 ו-4 בני ארבע שורות כל אחד ובית מס' 5 בן שש שורות. במחצית השנייה של השיר, בית מס' 6 הוא בן חמש שורות. אחריו מס' 7 בן שש שורות, מס' 8 שוב בן חמש שורות. שני הבתים האחרונים, הפונים לראשונה אל העלמה הם בני שמונה ושש שורות בהתאמה תוך יצירת סימטריה מבחינת ממדים בין הבית הראשון לבין הבית האחרון של השיר. המשורר לכאורה מתאמץ שלא ליצור חוקיות או סימטריה מבנית בין בתי השיר, אולי כדי להעצים את התכנים המטלטלים שלו. כך הוא נוהג גם בעניין החריזה.

בבית הראשון החריזה מושלמת רק בין שורה 3 ושורה 4 – "היטיב" ו-"פיו" – אולי כי מדובר על שירה. בבית זה יש גם חריזה אסוננטית בין שורה 2 – "אדרת" לבין שורה 6 – "בדרך". בבית השני החריזה מתקיימת בין צמדי השורות 2 ו-3 ו-5 ו-6 ובבית השלישי, כאילו כדי לאזן, יש חריזה מסורגת מסודרת – שורה 1 מתחרזת עם 3 ושורה 2 מתחרזת עם שורה 4. כך גם בבית הרביעי, אולם החריזה בין שורה 1 ו-3 היא אסוננטית ואינה מושלמת – "נשם" ו-"שם". בבית החמישי אין כלל חריזה למעט אסוננטיות בין "פרע" לבין "פרח" – שורות 3 ו-6.

המחצית השנייה של השיר פותחת בבית הששי בו רק שתי שורות מתחרזות שורה 1 ושורה 4 "אפל" ו-"נופל". בבית השביעי חריזה מסורגת בארבע השורות הראשונות וחריזה אסוננטית בין שתי השורות האחרונות – "לחם" ו-"ללכת". הבית השמיני פותח בשורה חריגה עם פסיחה המתחרזת עם שורה 4 ולאחריה מתחרזות שורה 3 עם שורה 5. כל שלוש השורות האחרונות של הבית מסתיימות באות ד' – בהברה סגורה. חושקת שיניים.

הפנייה לעלמה בבית התשיעי שתי שורות פותחות מתחרזות עם מילה זהה – העלמה ולאחריהן מתחרזת שורה 4 עם שורה 6 ושורה 5 אסוננטית לשורה 8. ובבית המסיים את השיר ולמעשה את הקובץ "שירנו תם" – שורה 1 מתחרזת במסורג עם שורה 3 ושורה 4 עם שורה 6. כמקובל בשירה מודרניסטית, לא שומר אלתרמן על תבנית חריזה או תבנית מבנה ומשתמש באלמנטים הללו באופן

¹ אברהם בלבן, *הכוכבים שנשארו בחוץ* (תל אביב: 1981), עמ' 113.